

Катић Татјана

Историјски институт, Београд
tatjanakatich@gmail.com

Амедоски Драгана

Историјски институт Београд

Дарови за османску војску: прилог историји материјалне културе Београда у 16. веку

Даривање и примање поклона као израз суверенитета, покровитељства и милости с једне стране, а захвалности и оданости с друге, било је дубоко укорено у османском друштву. Нарочити значај имало је у односу владар–војска, посебно у ратним временима. Крајем 16. века, за време Дугог рата (1593–1606), из београдске ризнице је у Истанбул упућена пошиљка од преко педесет различитих врста предмета које је требало разделити војсци после завршеног похода. Списак послатих ствари: војничке опреме, оружја, тепиха, текстилних производа, ситног покућства и другог, који се данас чува у архиву Топкапи сараја, један је од ретких сачуваних османских докумената насталих на тлу Србије. Као такав, он пружа јединствен увид у материјалну културу Београда и његове шире околине. Рад се бави анализом предмета из београдске ризнице, с циљем да осветли један сегмент градске свакодневнице, као и да укаже на правце међународне трговине која је сезала до наших крајева.

Кључне речи: Османско царство, поклон, оружје, текстил, свила, памук, порцелан.

Gifts for Ottoman Army: A Contribution to the Material Culture of Belgrade in the 16th Century

Gift-giving and gift-receiving, as an expressions of suzerainty, patronage and favor on one hand and gratitude and loyalty on the other hand, were deeply rooted in Ottoman society. This practice had extraordinary significance in the relation ruler – army, especially in wartime. At the end of the 16th century, during the Long War 1593-1606, a shipment of over fifty different sorts of objects was sent from Belgrade Treasury to Istanbul to be distributed to the army after the campaign. The list of the sent items (military equipment, armory, carpets, fabrics, cushions, kitchenware and others), which is housed today in the Archive of the Topkapı Sarayı, is one of the rarely preserved Ottoman documents that originated in Serbia and as such, it offers a unique insight to material culture of Belgrade and its surroundings. This paper examines gifts from Belgrade Treasury with the aim of revealing one fragment of the town daily life and indicating the routes of international trade that reached to our territory.

Key words: Ottoman Empire, gift, armory, textile, silk, cotton, porcelain.

Размена поклона је обичај стар колико и људско друштво. Природа поклона је добровољна, али у његовој основи лежи реципроцитет, односно свест о обавези давања, примања и узвраћања (Mauss 2002). Даривање је саставни део свих култура, па и исламске,¹ као и култура Огуских Турака, Селџука и Османлија (Pakalın 1993, 794; Uzunçarşılı 1984, 75–77). Најстарији османски хроничари бележе да је родоначелник династије Осман Гази (1258–1326) у више наврата делио поклоне суседним турским беговима, као што их је од њих и примао: тепихе, ћилиме, јагњад, лој, кајмак и сир (Öztürk 2007, 49–50, 52–56).

Систем поклона² и услуга обухватао је све слојеве османског друштва и обављао се по тачно утврђеном протоколу (Reindl-Kiel 2012; Id. 2009). Разлози и циљеви давања поклона били су различити. Османски владари су члановима породице, државним службеницима, војсци, народу и представницима страних држава делили поклоне ради обезбеђивања легитимитета власти, оданости поданика и одржавања пријатељских односа са другим државама.³ За узврат су примали поклоне као израз захвалности и верности. Главне прилике за показивање и учвршћавање међусобних веза зависности биле су долазак новог султана на престо, рођење деце и свечаности поводом обрезивања принчева, као и за време великих верских празника попут Невруза, персијске Нове Године.⁴ Уобичајени поклони били су теписи и метражни материјали, одећа и доњи веш, сребрно посуђе, оружје, књиге, расни коњи, ловачки пси и птице, а од 17. века и кинески порцелан (Reindl-Kiel 2009). Посебан писар (*peşkeş-nüvis*), односно канцеларија при финансијском одељењу, водила је, све до друге половине 19. века, евиденцију о поклонима које је султан примао (Turan 2002, 61).

Велику пажњу султан је поклањао даривању војске, посебно јаничарског одака, с којим је био у нарочитом односу. Јаничари су сматрани султановом децом, а он сâм припадником њиховог корпуса. Престоничке трупе, као најјача оружана сила у непосредној близини владара морала је у сваком тренутку бити апсолутно одана династији. Поклони, дељени у свим

---

¹ Према исламском предању, хадисима, пророк Мухамед је нарочито подстицао праксу даривања међу људима јер она развија љубав и пријатељство, а отклања лоша осећања попут љубоморе, шкртости и себичности. TDV IA s.v. “Hediye”, 151.

² У османским изворима постоји неколико речи за поклон: *armağan*, турског порекла; *hediye*, арапског порекла, некада се поистовећује са речју *rüşvet*, мито; и *peşkeş*, персијска реч под којом се превасходно мисли на поклон претпостављеном.

³ Размена поклона на бази реципроцитета имала је важно место у дипломатским односима Османског царства. Даривању се није приступало без разматрања политичког баланса између држава, чиновна и рангова примаоца и дародаваца и поређења с претходним поклонима. Сами османски султани су се мешали у израду листе поклона и набавку истих. Müderrisoğlu 2014, 271.

⁴ На османском двору су се тада размењивали невруски поклони (*nevruz pişkeşi*) и припремала посебна врста слаткиша – мацуна. Султан је делио и примао поклоне од везира, команданта морнарице, јаничарског аге, валија и осталих. Dingç 2009, 1057.

претходно наведеним приликама, имали су за циљ управо то – учвршћивање верности и оданости. У том смислу је подела поклона уочи поласка у рат, у току самог рата, као и по његовом завршетку, имала још већи значај. Она је представљала додатну мотивацију за битке које предстоје, а на крају, заслужену награду за све оне који су се посебно истакли јунаштвом и ратном вештином. Чин поклањања обухватао је све родове османске војске, како редовне, престоничке (стајаће) и провинцијске, тако и најамничке, а у одређеном виду и помоћне трупе османских вазала, Татара, на пример. Уобичајени поклон, на који је могао да рачуна сваки припадник османске војске био је новац, односно мали додатак на већ постојећу плату, тзв. бакшиш. Официри су, у зависности од ранга, добијали и материјалне поклоне. Најчешће су то били непромочиви огртачи од чоје – кабанице за ниже, и кафтани са посребреном дугмади од нешто скупљих вунених материјала за више офицере. Врховни заповедници, паше и везири, добијали су свечане свилене кафтане опточене или скроз постављене крзном, тзв. хилате, скупочено оружје, турбане и перјанице украшене полудрагим или драгим камењем (Katić 2001, 51–54, 103).

Обезбеђивање поклона за војску у ратно доба био је посебан изазов за државну благајну која је, поред војничких плата, морала да издвоји новац за набавку наоружања, муниције, хране, као и за трошкове њиховог транспорта. У другој половини 16. века, после бројних похода султана Сулејмана Законодавца (1520–1566), а нарочито након пораза османске флоте у бици код Лепанта 1571. године, то је постао велики проблем. Дефицит који је тада настао у државном буџету довео је 1584. године до прве велике девалвације акче од 100%. Неколико година касније, догодила се и прва побуна престоничких трупа због поделе плата у обезвређеној валути (Katić 2003, 173).

Дуги рат (1593–1606), који је Османско царство водило против Хабзбуршке монархије и својих вазала, Влашке, Ердеља и Молдавије, додатно је исцрпио државне финансије, што је утицало на кашњење војничких исплата. Подела поклона је такође доведена у питање, па су из унутрашњости, поред уобичајених пошилики новца, у Истанбул почели да стижу и предмети скромније вредности погодни за даривање војске. Провинцијске ризнице, иначе, нису дуго чувале предмете који би код њих стигли као ратни плен или заплена имовина; скупочени су одмах слати султану у престоницу, док су они мање вредни продавани на јавним лицитацијама.⁵

---

⁵ Дobar пример ове праксе представља заповест упућена призренском кадији 1544. године, поводом имовине умрлог монаха из села Хоча, која је процењена на 10.000 акчи. Кадији је, између осталог, наређено следеће: „...све ствари прикупи без остатка и детаљно их попиши. Затим дај да се ствари погодне за продају, према обичају, распродају на лицитацији по одговарајућој цени. Добити нови новац нека се стави у кесу, запечати и пошаље на Узвишену Порту по службеницима за то задуженим, поверљивим људима и поузданим тврђавским посадницима. О свему напиши извештај и пази да се ствари намењене продаји, продају по њиховој стварној а не нижој цени, како се не би нанела штета ризници. Оне ствари које су погодне за транспорт а лепе за гледање нека се заведу у тефтер и пошаљу ...“ İstanbul. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Kâmil Kepeci Tasnifi* nu. 62, 347 a-b

Из београдске тврђаве је у лето 1598. године упућена једна таква пошиљка, која је садржала више десетина различитих предмета натоварених на троје кола. Ствари су, по приспећу у Истанбул, смештене у државни трезор, а пратећи списак (в. *Прилог*) је похрањен у архиву Топкапи сараја.⁶ Овај документ, с обзиром на оскудност сачуване османске грађе настале на тлу Србије, пружа јединствен увид у материјалну културу Београда и његове шире околине с краја 16. века. У њему је наведено преко педесет различитих врста предмета, од којих је већина коришћена у свакодневном животу градског становништва. Сви објекти доспели су у ризницу или путем конфискације имовине осуђеника или умрлих без наследника, или као ратни плен стечен у окршајима који су се у то време водили у непосредној близини Београда, на простору Срема и Баната. На списку се налазе само ствари погодне за поклон војсци, па зато на њему нема предмета женске материјалне културе: одеће, накита, козметике и сличног. Премда ограничен по садржини, документ указује на изузетно висок степен заступљености оријенталних материјалних добара у Београду, чиме сведочи и о интензитету и диметима источњачке трговине.

Најбројнију групу предмета чини, очекивано, војничка опрема: две пушке, једна украшена седефом а друга без седефа, три сабље: обична, ердељска и гадара (*gaddâre*)⁷, један шиш (*şiş*)⁸, аустријска палица⁹, палица од бамбуса, један мали лук који је служио за обуку дечака у стрељаштву (*kebâde*), обичне стреле у тоболцу и украшене стреле, једна верижна панцир кошуља без икаквих додатака (*vek zirh*) и једна са напрсњаком званим „гушчија прса“ (*kaz göğüsü*)¹⁰, као и неколико металних штитника за руке.

Осим тога, било је и нешто коњске опреме: везени покривач за седло, бисаге, мање и веће вреће од кострети, четке за тимарење, заштитна навлака за узенгије, мала мешина за воду, као и заштитна навлака за челенке, с тим што није прецизирано да ли се ради о коњским или војничким украсима за

⁶ İstanbul. Topkapı Sarayı Müdürlüğü Arşivi. *Defter nu. 5610*.

⁷ Врста теже криве сабље која је имала оштрицу с обе стране. Škaljić 1989, 287.

⁸ Старинско оружје, шиљата гвоздена шипка са три зуба на врху, која је служила као бодеж за пробадање панцир-кошуља. Škaljić 1989, 590.

⁹ Ово је, вероватно, нека врста топуза или буздована, чија је ударна главица израђена од метала, гвозђа или бронзе. Уколико је главица имала пера (буздован) њихове горње ивице су биле усмерене навише, пошто код турских буздована оне стреме наниже. О топузима и буздованима в. Petrović 2013, 40–41.

¹⁰ Врста заштитног уметка за верижну кошуљу, направљен од металних плочица правоугаоног облика, чије се ивице обрађују под углом, да би лакше улазиле једна у другу. Према наводима чувеног турског путописца, Евлије Челебије, панцирна кошуља са „гушчијим прсима“ била је и у другој половини 17. века широко заступљена у Румелији. *Seyahatnâmesi*, V. Kitap, 132.

главу. За војничке челенке је, сигурно, било намењено неколико комплета чапљиних и ждралових пера која су била запакована у посебне кутије.¹¹

Панцир с напрсњаком из музејске поставке Топкапи сараја у Истанбулу

Другу, велику групу дарова чинили су предмети од текстила: одећа, пешкири, прекривачи, подне простирке и слично. Разноврсност самих метражних материјала и готових производа пружали су могућност свакоме да, у складу са својим друштвеним положајем и богатством, дарује одговарајући поклон. Због лаког транспорта и широке примене, текстилни производи су били омиљени, самим тим и најчешћи предмет даривања у османском друштву. Скупи материјали исткани од чисте свиле попут броката (*kemha*)¹², тешког сатена (*diba*) а нарочито они проткани златним и сребрним нитима, попут серасера (*seraser*), нису били резервисани само за највише званичнике Царства и султанову породицу, како се обично претпоставља (Reindl-Kiel 2009, 43; Id. 2012, 109, 112-113, 115). Најскупљи, серасер, био је врло заступљен у кућама имућнијих људи (Atasoy 2002, 773). Јефтине, памучно-свилене, памучне или вунене материјале, поклањали су припадници средњег и нижег staleжа.

У пошиљци из Београда су се углавном налазили текстилни производи ниже вредности, с изузетком неколицине скупљих, попут две аустријске војничке кабанице: једне од црне кадифе опточене крзном самура,

---

¹¹ Војне челенке и перјанице израђиване су од перја различитих птица, а у зависности од ранга заповедника додатно су украшаване украсима од племенитих метала или чак полудрагим и драгим камењем. Најскупља су била пера од ждрала, затим чапље, па сивог сокола и на крају ноја. Украсе од птичјих пера су на својим капама носиле и жене. TDV İA, s.v. „Sorguç”.

¹² Кемха је био омиљени материјал добростојећих припадника османског друштва. О техници израде овог материјала опш. в. Atasoy 2002, 779–786.

и друге, од водоотпорне чоје са крзном румелијског риса. Кадифа је материјал израђен искључиво од свилених предива, а у зависности од начина ткања могла је да буде глатка (*sade*), са шаром (*müinakkaş*) или са металним нитима (*müzehhep*). Кадифа изразите рељефне текстуре звала се чатма (*çatma*) а металне нити које су кориштене у њеној изради биле су од сребра помешаног са одређеним процентом злата, који је утицао на сјај и мекоћу тканине (Tezcan 2002, 407). Од кадифе типа чатма направљено је пет високих капа које су послате из Београда као поклон војницима. Ово су сигурно биле дервишке капе, које су често поклањане јаничарима због њихове повезаности с бекташијским дервишким редом.¹³ Чатма кадифа највише се производила у ткачницама Брусе и Истанбула (Atasoy 2002, 779)

Од свиленог конца – ибришима био је исткан и један мали тепих (*hâlice*), док за остале наведене тепихе: персијски, анадолски и карамански, састав није познат. Оријентални теписи и ћилими, различитих димензија и квалитета, крајем 16. века су били чест део покућства добростојећег београдског становништва. Трговина овим производима била је врло интензивна на простору целог Османског царства, као и у западној Европи, у којој су анадолски теписи познати још од 14. века¹⁴, а нарочиту популарност стекли су у доба ренесансе.¹⁵ У 15. веку турски теписи транспортовани су копненим путем, преко Србије, у Средњу Европу (Ölçer 2002, 794).

Из београдске ризнице су, осим оријенталних тепиха, послате и две јефтине подне простирке зване кече (*keçe*). Ради се о производу балканске домаће радиности направљеном од необојене вуне, ређе животињске длаке, који је познат под именом *feltrum* (филц) или пуст. Неопредена вуна је поливана топлем водом, а затим сабијана рукама или ногама, касније и дрвеним ваљцима и другим помагалима, како би се спојила у једну целину. Тако је добијана чврста али мекана тканина. дебљине више сантиметара, отпорна на влагу и ветар, која се могла лако „закрпити“ додавањем новог комада на исти начин обрађене вуне. Пуст је најчешће служио као простирка на којој се спавало, и, ређе, којом се покривало. Такође се користио и као украсни покривач за намештај и као покривач за коње (Petrović 2003, 33–64). Мањи комади пуста односно кечета, коришћени су као подметачи за седла (Kreševljaković 1927, 44).

Међу даровима за османске војнике нашао се и један јастук за седење (*balin*) испуњен перјем, с навлаком од свиленог тафта. Овај материјал спадао је у финије, али не и луксузне текстиле. Реч је о врло чврстом и издржљивом

¹³ У изузетним ситуацијама, султан је бекташијске капе поклањао заповедницима најамничких одреда, чиме им је, на симболичан начин, исказивао поверење. Katić 2001, 54.

¹⁴ Француски краљ Шарл V Валоа (1364–1380) поседовао је 143 тепиха, док их је његов син Луј, војвода од Орлеана, имао најмање дванаест, које је купио 1398. године. Ölçer 2002, 793.

¹⁵ О томе опш. Ölçer 2002, 798–806 и http://en.wikipedia.org/wiki/Oriental_carpets_in_Renaissance_painting (приступљено 21. 12. 2015).

материјалу од кога су шивени отменија одећа и пресвлаке за покућство.¹⁶ Остали поклони од текстила били су направљени од памучно-свилених мешавина или од чистог памука, и представљају предмете које је поседовало свако домаћинство тог доба, попут: везених пешкира, малих пешкира за лице или великих пешкира за цело тело који су коришћени у хамамима (*peştemal*). Пештемаљи из београдске ризнице били су пореклом из Индије, на угловима су били прошивени златним или сребрним нитима (*telli*)¹⁷ и у Истанбул их је послато десет комада у једном пакету (*deste*). Златним или сребрним нитима био је проткан и један мушки појас, такође пореклом из Индије.

Од чистог памука, индијског муслина, био је и дугачки комад материјала који се користио за умотавање турбана (*destâr*). Текстура муслина могла је да варира од врло танке и нежне до грубе на додир; ткање је могло бити једноставно, глатко или такво да формира унакрсну шару типа „макrame“. На списку поклона налази се и једна бошча од индијске алаце и три простирке за сећију (*mak'ad*) од индијског кутнија.

Бошча је платно квадратног облика које је кориштено за ношење или чување ствари, пре свега рубља, пешкира и постељине; крајеви бошче везивани су унакрст како би се формирао завежљај.¹⁸ Бошча је имала широку примену у свакодневном животу, нарочито жена, које су у њима носиле ствари када иду у хамам; стога је била и врста статусног симбола, показивала је богатство куће из које жена потиче. Такође је имала важну улогу у обреду венчања; невеста је у једној бошчи доносила своје рубље, а у другој поклоне за младожењу и његову породицу. Приликом церемонијалне размене дарова међу мушкарцима такође се водило рачуна о изгледу бошче, која је по квалитету морала да одговара стварима које су у њој.

Бошча од индијске алаце спада у средње нижу категорију текстила, с обзиром да се ради о памучно-свиленој мешавини. Карактеристичан изглед, по коме је добила име (*alaca*, шарен), постизан је неравномерним фарбањем предива пре ткања. По месту настанка разликовало се више врста алаца: египатска, индијска, дамаскинска, језидијска и друге. Као дебљи материјал, кориштена је за израду јефтине врсте кафтана (скупљи су шивени од свиленог сатена или броката), прекривача, простирки, пресвлака за јастуке, врећа за седло и друго (Inalcik 1993, 294–295).

Исту примену имао је и нешто скупљи кутни (*kutnî*), од кога су биле направљене простирке за сећију. Потку овог дебелог памучно-свиленог материјала пругасте структуре чиниле су памучне, а основу свилене нити. Почев од 13. века и кутни и алаца су били широко коришћени у Индији, Персији и Анадолији. Индијски кутни је био један од највише увожених

¹⁶ Чврстину ткања омогућавали су основа и потка једнаке густине. Tezcan 2002, 407.

¹⁷ У нашим крајевима се сачувао турцизам „телија“ који означава било који одевни предмет, везен или проткан златном или сребрном жицом, концем. Škaljić 1989, 608.

¹⁸ Бокча, бохча, може да означава и женску мараму или столњак. Škaljić 1989, 149.

индијских материјала у Османском царству, веома популаран међу нижим слојевима Анадолије и Сирије, а како видимо и на Балкану. Од индијског кутнија су шивени одећа, пресвлаке за намештај, простирке за седење и слично (Inalcik 1993, 295). Из Индије је такође доста увожено и фино памучно предиво за потребе анадолских ткачица. У 15. веку, а вероватно и раније, поред оригиналних индијских материјала, из Анадолије су на Крим извожени и памучни материјали исткани на подручју Османског царства. Одатле су, преко Акермана (дн. Белгород Дњестровски) ишли даље за Молдавију и Пољску, а Дунавом за Влашку и Угарску. Копненим балканским путевима и Средоземним морем, источњачки текстил је стизао у Италију и западну Европу. Према сачуваним османским царинским књигама с краја 15. и почетка 16. века, у дунавске луке Голубац, Храм и Смедерево, осим наведених алаце, кутнија и осталих индијских материјала, стизало је и анадолско фино памучно платно (*bogasi*)¹⁹, креп, поставе, чоја, јоргани, мушки појасеви, кафтани од памука, свиле, вуне и други готови текстилни производи. У турско Смедерево долазили су трговци из Угарске, Влашке и других земаља, који су оријенталне производе даље носили у Европу. Међу немуслиманским трговцима, странцима у Смедереву, који су били врло активни у овој врсти међународне трговине, помињу се и тројица Срба: Радован из Београда, Јован и Радич (Inalcik 1993, 267–268).

Осим текстила, у наше крајеве стизале су са Истока разне ароматичне медицинске биљке, смоле и уља²⁰, сапуни, а изгледа, у малим количинама, и порцелан. Од егзотичних биљака, на списку војничких поклона неколико пута се помиње алојево дрво, неогуљено (*ûd-ı mülebbes*). Алој, оуд и агар, су само неки од више назива овог врло цењеног миришљавог дрвета, односно његове смоле, која је имала широку примену у лечењу, изради парфема и религијским обредима.²¹ Екстрактом добијеним искувавањем алојевог дрвета ублажаване су стомачне тегобе, болести коже, бронхитис, реуматизам и друго; есенцијално уље оуда је сматрано најјачим афродизијаком међу уљима, а смола је у неким крајевима кориштена уместо тамјана. У османском друштву мирисна смола и штапићи коришћени су скоро свакодневно и у муслиманским и у хришћанским кућама. Кадионице, посуде за чување смоле (тамјаници) и држачи за штапиће били су део инвентара већине домаћинстава. Зато не треба да чуди што се на списку војничких поклона налази кадионица и

¹⁹ Бели или обојени материјал од блискоисточног памука исткан тако да на површини има паралелна дијагонална испупчења. Анадолски богаси је у средњем веку извожен у Италију где је стекао велику популарност и постао познат под називима *boccasino* и *boccaccino*. Коришћен је за израду кафтана, огртача, кратких капута или за тапацирање намештаја. Градови Хамидели (дн. Испарта), Караман и Токат су вековима били познати по производњи овог материјала (Inalcik 1993, 293–294).

²⁰ Егзотични састојци за припрему лекова били су добро познати и у средњовековној Србији. Опш. о томе в. Војанin 2012, Id. 2013.

²¹ Смола је добијана као резултат деловања једне врсте плесни на дрвеће из породице *Aquilaria* (*A. agallocha*, *A. malaccensis* и др.) које расте у јужној и југоисточној Азији.

мирисни штапићи; за неке се наводи да су направљени од лалиног дрвета (*dülbend ağaçları*).²²

Кинески порцелан, премда познат у Малој Азији од 9. или 10. века, био је у 16. веку још увек редак артикал. Углавном се могао наћи на султановом двору и на дворовима високих османских званичника, мада је било случајева да су га поседовали и богатији припадници других сталежа.²³ Порцелан је на територију Османског царства стизао преко Персије, па су ратови које су Османлије водиле са Сафавидима, сигурно, утицали на његову цену и доступност на тржишту. Временом је, међутим, захваљујући португалским трговцима, порцелан из Кине постао приступачнији, због чега га све чешће срећемо на списковима поклона (Reindl-Kiel 2009, 55, 62) Понуда кинеског порцелана била је разноврсна; отвореном тржишту је био намењен онај просечног квалитета и релативно ниске цене, док је најфинији био намењен султановом домаћинству (Reindl-Kiel 2012, 115). Једна порцеланска тегла са поклопцем (*fağfürî kavanos*) из београдске ризнице, у којој се налазила извесна количина оуда, вероватно је спадала у просечну категорију.

Остали предмети на списку поклона били су домаће производње. Реч је углавном о ситном покућству и намирницама. Заведено је неколико бакарних ћупова с поклопцем (*kavanos*)²⁴, бакрена маштрапа²⁵ за воду (на слици), финџан од дрвета, нарочити суд за држање шербета са славином на дну за точење, уљана лампа, воштане свеће и козије коже (сахтијан). Од хране, на поклон су послати: шербет, локум с орасима, неколико глава шећера и венац белог лука. У једној кутији је била запакована и мала количина кавијара и теријака – чувеног универзалног лека антике и средњег века.²⁶ Међу ситницима су се затекла и два печатна медаљона (*kozak*) од бакра, која су служила за затварање поверљивих докумената.²⁷

²² Лалино дрво или тулиповац (лат. *Liriodendron tulipifera*) је листопадно дрво пореклом из Кине, које се користи за израду музичких инструмената и папира. Кора корена и грана има пријатан мирис.

²³ У заоставштини провинцијског финансијског службеника, не нарочито високог ранга, извесног Али челебије, који је годинама био на дужности у Будиму (умро 1587), било је неколико шоља и чинија од кинеског порцелана. Faroghi 2009, 101.

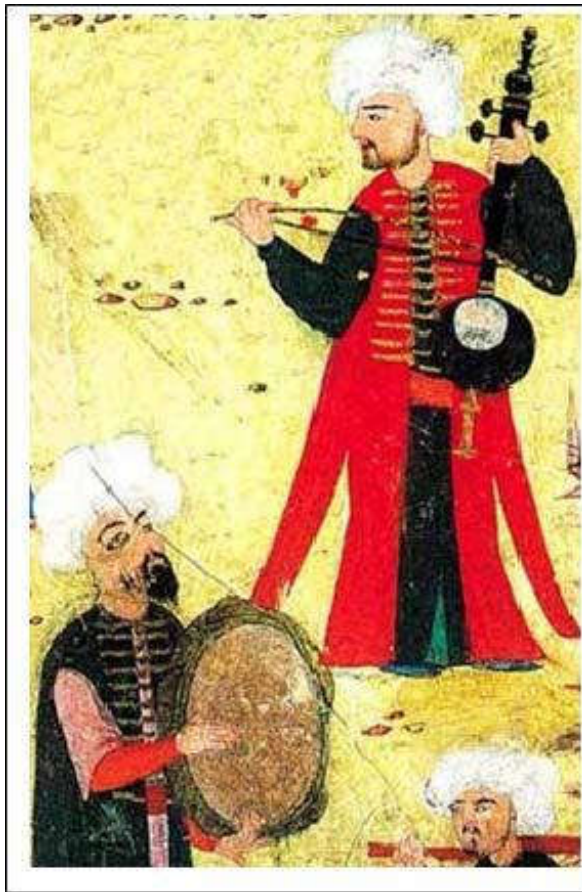
²⁴ Каванос је посуда од стакла, бакра или керамике, облика ваљка, попут тегле, са поклопцем, која је служила за чување намирница.

²⁵ Маштрапа, маштрафа, маштрапа је чаша карактеристичног изувијаног облика. Маштрапе од украшеног стакла коришћене су за испијање шербета. Škaljić 1989, 448.

²⁶ Лат. *theriac* или *theriaca*, смоласта смеша више десетина различитих састојака (40–80) која је сматрана за најјачи противотров, а коришћена је и за лечење многих болести, од куте до кашља и дијареје.

²⁷ Медаљони су прављени у облику овалних кутијица, од дрвета, бакра, или племенитих метала. Доњи део медаљона имао је рупе за провлачење трака којима се везивао документ. У њега би се насуо истопљени восак а затим би се затворио горњим делом медаљона који је обично био украшен.

Војницима, без обзира на ранг, нису често поклањане књиге нити су их они даривали другима. Обично су припадници улеме или људи познати по учености размењивали међу собом дела лепе књижевности, правне приручнике и слично. Ово се не односи на примерке Кур'ана који су увек били пригодан поклон, јер су истицали религиозност како дародавца тако и примаоца, а истовремено су давали једну врсту софистициране ауре целокупној пошиљци дарова (Reindl-Kiel 2009, 45). Осим Кур'ана, из Београда је послат и један примерак Фирдусијеве Шахнаме, ремек дела персијске књижевности.²⁸

Детаљ с османске минијатуре: ребаб и даире

На крају, своје место међу поклонима нашла су и три музичка инструмента: ребаб, ћемане (*keman*), украшено интарзијом, и даире, за које је наглашено да су оштећене. Ребаб или ћеманче (*kemançe*) је жичани гудачки инструмент који се свира стојећи или седећи као чело. Има дугачак врат, три жице од свиле, малу резонантну кутију, облика полулопте, направљену од кокосовог ораха и шиљак за ослањање инструмента на под (Pekin 2002, 1025,

²⁸ Фирдусијева Шахнама се често среће на списковима поклона, не само због изузетне репутације коју је имала међу Османлијама, већ и зато што је била омиљена подлога за израду минијатура. Један квалитетно осликан примерак био је визуелно врло пожељан поклон. Reindl-Kiel 2009, 47.

1035). Ћемане је врста старинске виолине, облика крушке, која се правила у више варијанти, односно са различитим бројем жица. Она са једном жицом звала се „циганско ћемане“; претпоставља се да се овај тип виолине прво појавио на Балкану, а у Истанбулу тек почетком 18. века (Pekin 2002, 1037). Ћемане послато из Београда било је бољег квалитета израде, имало је интарзију, па стога претпостављамо да није припадало типу „циганског ћеманета“, већ да је имало три или четири жице.

Поклони упућени из београдске ризнице крајем 16. века показују да је, у домену материјалне културе, нарочито одевања и унутрашњег уређења куће, оријентални утицај био најјачи. Производи анадолске, индијске и кинеске мануфактуре, стизали су на Балкан редовним трговачким путевима, а у овој међународној трговини учествовали су и Срби из Београда, Смедерева и околине. У свакодневном животу су највише били заступљени домаћи, балкански производи, док је западноевропских било најмање.

***

Прилог

Âsitâne-i Sa'âdet'e giden defterdâr Mustafa efendi kullarının bizim ma'arifetimiz ile Belgrad hazînesinden aldığı esbâbdır ki zikr olunur:

Овде су наведене ствари које су службеници дефтердара Мустафа ефендије, на путу за престоницу, преузели из београдске ризнице под мојим надзором.

<i>Der 'araba-i evvel</i>	У првим колима:
<i>Mushaf-i şerîf, cilt 2</i>	Часна Кур'анска књига, 2 примерка
<i>tefârik der-boğça: kuşak-i Hindî, mutallâ 2; müinakkaş peşkîr, aded 2; makrame-i Hindî, aded 2; destâr-i Hindi, makramelik 1</i>	појединачне ствари у бошчи: индијски појас проткан златом (сребром) 2; везени пешкир, 2 комада; индијски пешкир за лице, 2 комада; индијски муслин за турбан типа „макrame“, 1.
<i>çâr kûşe telli dest-mâl-i Hindî, deste 1</i>	индијски пештемаљ на угловима извезен златом (или сребром), 1 пакет (10 комада)
<i>mak'ad-i Hindî kutnî, kitâ' 3</i>	простирка од индијског кутнија, 3 комада
<i>kitâb-i Şâhnâme-i Firdevsî, cild 1</i>	Фирдусијева Шахнама, 1 примерак
<i>rebâb- i mükemmel, 1</i>	ребаб у беспрекорном стању, 1
<i>gırâr, çift 1</i>	велика врећа од кострети, 1 пар
<i>gılâf-ı sorguç, aded 1</i>	заштитна навлака за челенку, 1 комад
<i>ok der-kandîl, aded 41</i>	стрела у тоболцу, 41 комад
<i>bâlîn an tâfta-i puplâ, aded 1</i>	свилени перјани јастук за седење, 1 комад

<i>hâlîçe-i ibrişim aded 1</i>	мали тепих од ибришима, 1 комад
<i>hâlîçe-i Acem, aded 1</i>	мали персијски тепих, 1 комад
<i>zenbil içinde cenk kolları, aded 8</i>	штитници за руке у зембиљу, ²⁹ 8 комада
<i>beyaz keçe içinde bir mikdâr süpürge</i>	неколико четки у белој филцаној крпи
<i>beyaz keçe içinde bir mikdâr ılgun süpürgesi</i>	неколико четки са дршком од тамариса у белој филцаној крпи
<i>tüfeng-i sâde ma'a raht</i>	обична пушка са ременом
<i>maşraba-i nühâs</i>	бакарна чаша (маштрапа)
<i>buhûrdân ağaçları ve dülbend ağaçları ve buhûr tahtası bir bezde</i>	миришљави штапићи од тамјана и лалиног дрвета и кадионица у једној крпи
<i>kilim-i sürh, aded 2</i>	цинобер црвени ћилим, 2 комада
<i>der-kîse-i meşîn, kozak-ı nühâs</i>	печатни медаљон од бакра у врећици од мешине
<i>zarf-i sandık aded 2</i>	пресвлака за ковчег, 2 комада
<i>hâlîçe-i Karamanî, aded 1</i>	мали карамански тепих, 1 комад
<i>kilid, aded 2</i>	катанац, 2 комада
<i>fağfûrî kavanoz, bir mikdar 'ûd-i mülebbes</i>	мало алоја (оуд) у порцеланској тегли

Serdâr hazretleri yanında vüzerâ ve ümerâ ve sâir asâkir-i mansûre ortasının umûr-ı gazâ ve cihâd için olan müşaverede ve hatt-ı hümayûn-ı sa'âdet-makrûnları kırâ'et olundukda râyiha-i tayyibe olması ahsen görülüp uğur-ı gazâ için alıkodular.

На саветовању о борби за веру и Светом рату његове екселенције сердара³⁰, везирâ, заповедника и остале победничке војске, пошто је прочитан благословени хатихумајун, закључено је да је најбоље да се [ове ствари] оставе за срећан исход рата.

<i>Der 'araba-i sâniye</i>	У другим колима:
<i>Abdülkerîm Efendi'den gelen hediye-i şerîfe</i>	„Часни поклон“ ³¹ од Абдулкерим ефендије

²⁹ Кожна торба или корпа од плетене трске нарочитог облика. Škaljić 1989, 651.

³⁰ У време састављања овог документа, на положају великог везира и главнокомандујућег османске војске – сердара, налазио се Церах Мехмед-паша; ступио је на дужност 9. IV 1598., да би, после непуних годину дана, био разрешен због болести 6. I 1599. године. TDV İA, s. v. “Cerrah Mehmed Paşa”.

³¹ Није јасно о каквој врсти поклона је овде реч, осим ако није у питању један од најпопуларнијих приручника ханефитске правне школе познат под именом „Поклони“ (*Hedaya, Hidaya*). Reindl-Kiel 2009, 48.

<i>uzun beyaz kutu içinde huddâma münâsib esbâblar.</i>	ствари прикладне за слуге у дугачкој белој кутији.
<i>bir sepet içinde iki nühâs kavanoz ve bir küçük şişe içinde bir mikdâr şerbet.</i>	две бакарне посуде с поклопцем у једној корпи и нешто шербета у малој боци.
<i>abâ-i Brusa, köhne, aded 1</i>	брусански огртач од сукна, стар, 1 комад
<i>bir bez içinde tüfenk rahti</i>	ремен за пушку у једној крпи
<i>vârûk-i³² küçük 1</i>	мали покривач за седло, 1
<i>boğça-i Hindî âlâca 1</i>	бошча од индијске алаџе, 1
<i>sarımsak, dizi 1</i>	бели лук, 1 венац
<i>sahtiyân-i mütenevvi 'a, aded 6</i>	разне врсте сахтијана, 6 комада
<i>keman-i münakkaş 1</i>	виолина, украшена ¹
<i>dâ'ire-i 'amel-mânde 1</i>	оштећене даире, 1
<i>tel-i balıkcıl, aded 2</i>	украш од чапљиних пера, комада 2
<i>bir kîse içinde kozak-ı nühâs</i>	печатни медаљон од бакра у кеси
<i>torba-i esb, aded 5</i>	торбе за седло (бисаге), 5 комада
<i>kırba- i küçük, aded 1</i>	мала мешина за воду, 1 комад
<i>kabançe-i Nemçe an çuka-i mâ-i ma 'a post-i vaşak-ı Rumeli 1</i>	аустријска кабаница од водоотпорне чоје са крзном румелијског риса, 1
<i>kabançe-i Nemçe an püsür-i kadife-i siyâh ma 'a-post-i simmûr, aded 1</i>	аустријска кабаница од упрљане црне кадифе са крзном самуровине, 1 комад
<i>kebâde, aded 1</i>	мали лук за вежбање, 1 комад
<i>kırmızı keçe içinde şeker, kelle 7</i>	шећер у црвеној крпи, 7 глава
<i>ok-i münakkaş, aded 24</i>	украшена стрела, 24 комада
<i>gılâf-ı rikâb, 1</i>	навлака за узенгије, 1
<i>kavanoz-i nühâs, 2</i>	бакарна посуда с поклопцем, 2
<i>bir pâre bez içinde demur hurdası</i>	ситни гвоздени предмети у једној крпи
<i>bir kutu içinde 'ûd-ı mülebbes, 1</i>	оуд у кутији, 1
<i>bir uzun kutu içinde kozlu lokum</i>	локум са орасима у дугачкој кутији
<i>bir boş eski kîse</i>	празна стара кеса
<i>kılıç, kemerli, iki sopa noksân</i>	сабља са појасом, недостају две држаље
<i>'asâ-yı Nemçe, aded 1</i>	аустријски буздован, 1 комад
<i>şiş bî-gılâf, aded 1</i>	пиш без заштитне навлаке, 1 комад
<i>değnek-i hıziran³³, aded 1</i>	палица од бамбуса, 1 комад

³² Вулгаризам од *vürük*, *varik*, назив покривача за седло који је је направљен од извезеног платна и украшен ширитом.

³³ Varijanta od *hızrân* (*hezaren ağacı*), бамбусово дрво.

<i>gaddâre ve kılıç-ı Erdelî, aded 2</i>	гадара и ердељска сабља, 2 комада
<i>tüfenk, sadeḡ-kârî, aded 1</i>	пушка украшена седефом, 1 комад
<i>fîncân-ı ağaç, aded 1</i>	дрвени финџан, 1 комад
<i>keçe-i beyâz, aded 2</i>	бела вунена простирка, 2 комада
<i>haliçe-i Rumî, aded 1</i>	мали анадолски тепих, 1 комад

<i>Silahdâr Ağâ arabasında</i>	У колима силахдар-аге³⁴:
<i>arakiyye-i çatma dikme, aded 5</i>	висока капа од брокатног сомота, 5 комада
<i>kaz göğüsü tahta, cebe 1</i>	панцир с уметком „гушчије груди“, 1
<i>yek zırh, 1</i>	панцирна кошуља, 1
<i>bal mûmu, aded 5</i>	воштана свећа, 5 комада
<i>püsüs,³⁵ aded 1</i>	уљана лампа, 1 комад
<i>maşraba-i nühâs, aded 1</i>	бакарна маштрапа, 1 комад
<i>sükker-i kelle, aded 4</i>	глава шећера, 4 комада
<i>kilid, aded 5</i>	катанац, 5 комада
<i>şerbet kavanosu, aded 1</i>	посуда за шербет, 1 комад
<i>bir kutu içinde bir mikdâr teryâk ve balık yumûrdası</i>	теријак и кавијар у једној кутији
<i>bir kutu içinde iplik ve turna telleri</i>	конац и ждралова пера у кутији

Gâzîlere verilmek için serdâr hazretleri alıkomuşdur.

Његова екселенција сердар је то оставио да се дâ борцима за веру.

Bende İbrâhîm Ağâ, sipâhiyân-i Dergâh-i ‘Âlî. Tahrîren fî gurre-i Muharremi’l-haram sene 1007

Слуга понизни Ибрахим-ага, спахија Високе Порте. Написано првог дана забрањеног Мухарема 1007. године [04.08.1598]

³⁴ Високи официр, припадник стајаће, престоничке коњице, састављене од силахдара и спахија.

³⁵ Варијанта од *pesüs*.

Референце

- Atasoy, Nurhan. 2002. „Ottoman Silk Fabrics“. In *Ottoman Civilization 2*. Ed. Halil Inalcik, Günsel Renda, 760-787. Ankara: Ministry of Culture.
- Bojanin, Stanoje. 2012. „Lečenje biljem u srednjovekovnoj Srbiji. Osnovni pregled“. *Godišnjak za društvenu istoriju* 1, 7–34.
- - - 2013. „Mumija Konstantina Filosa Kostenečkog“. U *Srednji vek u srpskoj nauci, istoriji, književnosti i umetnosti IV, Naučni skup Despotovac-Manasija, 25–26. avgust 2012*, ur. Gordana Jovanović, 81–95. Despotovac: Narodna biblioteka „Resavska škola“.
- Dingeç, Emine. 2009. “Osmanlı Sarayında Eski Bir Türk Geleneği: Yeni Yılda Hediyeleşme”, *Turkish Studies*, 4/8: 1055–1073.
- Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*. Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin. Yapı Kredi Yayınları
- Faroghi, Suraiya. 2009. *Artisans of Empire. Crafts and Craftspeople Under the Ottomans*. London-New York: I.B.Tauris.
- Inalcik, Halil. 1993. “The Ottoman Cotton Market and India: The Role of Labor Cost in Market Competition”. In *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society*, 264-306. Bloomington: Indiana University.
- Katić, Srđan. 2001. *Jegen Osman-paša*. Beograd: APP.
- - - 2003. „Kneževačko Potisje pod turskom vlašću“. U *Istorija Novog Kneževca i okoline*, ur. Vasilije Đ. Krestić, 135–209. Novi Kneževac: Supština opštine
- Kreševljaković, Hamdija. 1927. „Sarajevska čaršija, njeni esnafi i obrti za osmanlijske uprave“. *Narodna starina* 6, br. 14: 15–58.
- Mauss, Marcel. 2002. *The Gift. The form and reason for exchange in archaic societies*, London: Taylor & Francis e-Library.
- Müderrişoğlu, Ayşen. 2014. “Ottoman gifts in the 18th century through the East-West Perspective”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, Cilt: 7 Sayı: 34 Volume: 7 Issue: 34, 269–276.
- Ölçer, Nazan. 2002. „The Role of Turkish Carpets in Ottoman Art“. In *Ottoman Civilization 2*. Ed. Halil Inalcik, Günsel Renda, 789-823. Ankara: Ministry of Culture.
- Öztürk, Necdet. 2007. “Osmanlı Kroniklerinde Hediye Kayıtları (1299-1500)”, *Hediye Kitabı*. Haz: Emine Gürsoy Naskali – Aylin Koç, 49-71. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Pakalın, Zeki Mehmet. 1993. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Pekin, Ersu. 2002. „Theory, Instruments and Music“. In *Ottoman Civilization 2*. Ed. Halil Inalcik, Günsel Renda, 1009-1045. Ankara: Ministry of Culture.
- Petrović, Đurđica. 2003. *Od pusta do zlatoveza: tkanje i vez – izabrane studije*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- - - 2013. *Balkansko oružje (XII-XIX v.). Izabrane studije*. Priredili Jasna Mijailović i Davor Petrović. Beograd: Vojni muzej i Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju.
- Reindl-Kiel, Hedda. 2007. “Osmanlıda Hediye (16.-17. Yüzyıl)”. *Hediye Kitabı*. Haz: Emine Gürsoy Naskali – Aylin Koç, 102-111. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- - - 2009. “Power and Submission. Gifting at royal circumcision festivals in the Ottoman Empire (16th – 18th centuries)”. *Turcica* 41: 37-38.
- - - 2012. “Luxury, Power Strategies, and the Question of Corruption Gifting in the Ottoman Elite (16th-18th Centuries)”. In *Şehrâyîn. Die Welt der Osmanen, die Osmanen in der Welt Wahrnehmungen, Begegnungen und Abgrenzungen / Illuminating the Ottoman World, Perceptions, Encounters and Boundaries. Festschrift Hans Georg Majer*. Edited by Yavuz Köse with the collaboration of Tobias Völker, 107-120. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Škaljić, Abdulah. 1989. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Tezcan, Hülya. 2002. “Osmanlı Dokumacılığı”. In *Türkler XII cilt*, 404-409. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Turan, Ahmet Nezihi. 2002. “Bir pîşkeş defteri için”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* 13: 59-74.
- TDV İA. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (1988-2013). İstanbul: ISAM Yayınları. Доступно на <http://www.islamansiklopedisi.info/>
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. 1984. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Примљено / Received: 22. 02. 2016.

Прихваћено / Accepted : 24. 05. 2016.